

Az irodalom történetiségének és megértésének feltételei

Legutóbbi könyveiben Kulcsár Szabó Ernő a recepcióesztétika elméleti megfontolásaiból kiindulva konkrét jelenségek vizsgálatát végezte el az újabb magyar irodalomra (A magyar irodalom története 1945–1991. Argumentum Kiadó, Budapest, 1993) és egyáltalán az irodalomról való ezredvégi beszéd lehetőségeire vonatkozóan (Az új kritika dilemmái. Balassi Kiadó, Budapest, 1994). Új kötetében első pillantásra tisztán elméleti kérdéseket vet fel: az irodalomértés hagyományának mibenlétét, kutatásának lehetőségeit és céljait tárgyalja.

Már a korábbi vizsgálatoknak is egyik kiindulópontja volt az a felismerés, miszerint az irodalom (és az irodalomtudomány) állapotára vonatkozó tudásunkat „...mindaddig reflektálatlanul határozza meg a tradíció, amíg kérdéssé nem változtatjuk a hagyományátadás mibenlétét és funkcióját”. A múlttal létesíthető viszonyainkra való rákérdezés egyben jelenbeli önmagunk megértésének is feltétele, hiszen „...a múlt ott hat a mai irodalomértésünk kérdésirányai-ban, a szövegek történetiségét illető előfeltevéseink formáiban, s alighanem jelen van egész esztétikai kultúránk mentalitás-történeti alapjaiban is”.

A szerző két kulcsfontosságúnak tartott fogalom, a megértés és a történetiség értelmezésében megfigyelhető, hasonló szerkezetű anomália mentén vonja kritika alá a hagyományos felfogást. Mégpedig azt a kartézianus, illetve pozitivistá alapokon nyugvó elképzelést, mely egyfelől a megértés tárgyát a megértéstől, másfelől a múltat a jelentől térszerűen elválaszthatónak gondolja. Míután ezekkel az illúziókkal a filozófia, sőt az előbbi esetben a természettudomány is jó ideje leszámolt már, valószínűleg az irodalomtudomány sem térhet ki a problémával való szembesülés elől.

A megértés stratégiai szerepe akkor válik világossá, ha elfogadjuk: „...interpretáció nélkül a szöveg nemcsak hogy nem képes megszólalni, de az értelmezői hozzáférés műveletei nélkül irodalmi szövegek

valójában nem is létezhetnek.” Ez az a pont, ahol a recepcióesztétika szembeállítja saját álláspontját az ún. alakelméleti iskolakéval: az irodalmiság meghatározó komponensévé nem a szöveget teszi, hanem a befogadót; az irodalmiságot nem a művészi jelhasználat (akár statisztikailag is mérhetőnek gondolt) sajátágaiban, hanem a befogadói-értelmezői eljárások milyenségében véli felfedezni. Ezzel egyúttal helyreállítja az esztétikai tapasztalatnak a romantika korában megbomlott egyensúlyát, visszaállítva jogaiba a produktív, illetve a kommunikatív szempont mellett a receptívet is.

A műalkotások értelmezésekor pedig művészet és valóság viszonya helyett abból indul ki, hogy „...ki, hogyan, miként és milyen körülmények között tesz szert esztétikai tapasztalatra”? Az irodalmiság mibenléte ennek megfelelően a szerzői intenció, a társadalmi mondanivaló stb. helyett az esztétikai határfunkciók alapján definiálódik. S így arra – az ideologikus irodalomtudomány letűntével (ahol „...a műalkotás nyelvi, közlésbeli megformáltságát a reprodukált világszerűség minősíti, [így] a mű megértéséhez nem nyelvi-esztétikai-, hanem világnézeti kompetenciák segítik hozzá az olvasót...”), akár az iskolai oktatás szintjén is ismét aktuálisává válik – kérdésre is, hogy vajon mivégre tanulmányozzuk az irodalom hagyományát, új, meggyőző válasz lesz adható – amennyiben minden művészi kommunikáció célja, értelme és funkciója: „...a másságon ke-

resztüli önmegértés, a dolog általunk való megszólalása”.

A bevezető fejezet három fogalomban jelöli ki a meghaladni kívánt utóromantikus irodalomfelfogás jellemzőit; ezek: a *szervő elve*, az *élményiség* és az *ábrázolás*. A vizsgálat során mindhárom, önmagát örökérvényűnek mutató kritérium történeti képződménynek bizonyul. Legjobb összefoglaló jellemzésüket talán az abszolút hozzáférést, így a hibátlan interpretációt is lehetségesnek tetelező élményesztétika felfogását ismertető rész adja: „Az értelmezés tökéletességét ebben a felfogásban három dolog veszélyezteti. A szerzői intenciókhoz képest tökéletlenül sikerült megformálás, a befogadói értelmezőműveletek esetleges fogyatékoságai, illetve a kommunikációs csatorna zavarai. Ám ha mindhárom komponens hibátlanul működne [...] a szerzői élmény, a mű »jelentése«, »értelemegésze« lényegében identikusan juthatna el (és »át«) a befogadóhoz.” Kérdésszerűket a tágabb filozófiai-eszmetörténeti kontextus változásain túl az indokolja elsősorban, hogy az ezen előfeltevéseket osztó irodalomtudományi diskurzus az újabb irodalmi jelenségekkel szemben (kései modernség, posztmodern) inproduktívnak mutatja magát, az adott szövegek értelmezésének sokszor teljesen útját állva.

Az elméleti kérdések kifejtése közben, azzal párhuzamosan azonban a magyar irodalomértelmezői hagyománynak (*Toldy Ferentől Arany Jánoson, Babits Mihályon, Halász Gáboron, Szerb Antalon, Horváth Jánoson, Németh Lászlón és Lukács Györgyön át Németh G. Béláig*) az adott szempont alapján való újraértés és -értékelését is megtaláljuk. Ezzel *Kulcsár Szabó Ernő* a közelmúlt magyar irodalma után ezúttal a magyar irodalomtudomány egyfajta „rekanonizációjára” teszi meg javaslatát.

A fenti szerzőknek a specifikusan irodalmi történetiséghez, illetve az esztétikai tapasztalat történeti valóságához való viszonyát vizsgálja. Miután kimutatja a korábbi felfogások egyik vagy másik szempontból deficites voltát – Horváth

János az első szempontnak már érvényt szerzett, a másodiknak azonban ez idáig senki sem –, a recepcióesztétika felől mutatja meg azt a lehetőséget, mely az előzetesen megfogalmazott igényeket maradéktalanul kielégítheti. Ennek fényében írja le *Kulcsár Szabó* saját eddigi tevékenységét is: „A magam részéről elsősorban az esztétikai tapasztalat horizontváltásaira irányuló vizsgálatok hiánya miatt, és e hiány folyamatoságának mind fenyegetőbb tudatában tettem kísérletet egy olyan irodalomtörténeti értelmező rendszer kialakítására, amely az esztétikai tapasztalat horizontváltásainak nézetéből értelmezhetné az irodalom történetét.”

A kötetnek a kortárs olvasó számára valószínűleg legizgalmasabb, s talán a legtöbb vita kiváltására is alkalmas pontja mégis az „éppen történő hagyomány” értékelése, amikor *Kulcsár Szabó Ernő* a jelen irodalomtudományi jelenségeinek leírását adja. Ennek során saját értelmezői pozíciója felől tekintve bizonyos értelemben közös nevezőre hozza az ún. posztpozitivisták és posztstrukturalisták irányzatokat, kiemelve azt a közös vonásukat, hogy egyként figyelmen kívül hagyják az időbeliség szempontját, s ennek nyomán a befogadók válaszok egyéni és történeti komponenseinek kiküszöbölésével a jelentés abszolút és mindörökre szóló rögzítettségének, illetve a fenti komponenseknek a tetszőlegességben való feloldásával a jelentés abszolút rögzítettségének elvégig jutnak el. Az előbbi retrospektív, a paradigma őrzésében érdekelt, ezért a hagyomány felértékelése jellemző rá. Az utóbbi prospektív, a paradigmák gyártásában érdekelt, ezért a hagyományt holtta nyilvánítja. Közösek tehát a hatástörténet mibenlétének félreértésében, jelentőségének fel nem ismerésében: „Mert akár rekonstruálni, akár kötetlenül konstruálni akarjuk a történeti horizontot: azaz, akár »belehelyezkedünk«, akár »kilépünk« belőle, mindkét esetben elveszítjük annak esélyét, hogy igazságot alkotó párbeszédet létesítsünk a megértés tárgyával.”

Kétségtelen persze, hogy az adott irányzatok saját pozícióiból egészen más

portrék születnének, s például a jelentés-képződés és -tulajdonítás módja szerint más, dekonstrukciós, konstruktivista, illetve neopragmatikus elméletek magukat tüntetnék fel, talán nem is teljesen jogtalanul, radikálisabbnak. Ahogy például az episztemológiai szemléletváltást jól érzékeltető *megismerés–megértés* ellentétpár is megtoldható volna a szubsztancializmustól talán még messzebbre rugaszkodó

konstrukció fogalmával... Vagy ahogy az „A múlt horizontjának feltárása azért nem lehet tehát önkényes művelet, mert csak kettős közreműködéssel tud megtörténni. Csak a mások által is igent, elfogadott igazság történik meg »igazként«, azaz: »bizonyul« végül igaznak” meghatározásból az válik láthatóvá, hogy a befogadásesztétika minden toleranciája mellett egy olyan, az igazság (jóllehet már diszkurzív és történeti) fogalmát középpontba helyező, illetve a rá irányuló

megértést a lét meghatározó struktúramozzanataként elgondoló hermeneutikai filozófiára épül, mely éppen az igazság megértésére való törekvés pozíciói mentén szintén kritikának teheti ki magát más kortárs filozófiai irányzatok részéről.

Az elmélet keretein belül maradv a hatástörténeti vizsgálat szükségszerűsége úgy válik beláthatóvá, ha nem a történetiséget elfedő, járulékos diszciplínaként gondoljuk el, hanem mint magát a hagyomány történéseit: lehetetlenné téve az ún. „visszatisztításról” szőtt pozitivisták ábrándokat. A hatástörténeti tudat ezek után már nemcsak a történetileg megelőzött tudatot jelenti, hanem magának a megelőzöttség-

nek a tudatát is, mely többé nem hagyható figyelmen kívül. Így a történetiség, illetve a történetiségképzetek nagyobb léptékű vizsgálatára hivatott metahistóriák mód-szer is csak akkor lehet jogosult, ha közben nem feledkezik meg saját történeti szituáltságáról, s reflektálja azt.

A hatástörténet lesz tehát az az instancia, mely a dolgokhoz való hozzáférés egyetlen lehetséges útjának bizonyul, s

mint ilyen, a különböző pozíciók közti döntés, az értékítéletek kialakításának alapja is.

A hagyomány így módon való megszóltatására tett kísérlet radikálisan megváltoztatja a történetiséghez való viszonyt. Hiszen „...a meglévő és a már birtokolt struktúrák fenntartásához mindig az a belátás ragaszkodik, amelyik (...) valójában éppen nem a hagyomány, hanem *saját* szerepének megszilárdításában érdekelt”. Az új szemléletmód ezzel szemben a múlt által

determinált, de attól végérvényesen különböző jelenbeli (*irodalom*)történeti pozícióink megértését tűzi ki célul, hogy egy ilyen, elméletileg tisztázott térbe hozhassa létre az irodalomról szóló sajátos, a hagyománnyal folytonosságot mutató, annak továbbélését biztosító, mindazonáltal új beszédmódjait.

Kulcsár Szabó Ernő: *Történetiség – Megértés – Irodalom*. Universitas Kiadó, Budapest, 1995.

Az elméleti kérdések kifejtése közben, azzal párhuzamosan azonban a magyar irodalomértelmezői hagyománynak (Toldy Ferencről Arany Jánoson, Babits Mihályon, Halász Gáboron, Szerb Antal on, Horváth Jánoson, Németh Lászlón és Lukács Györgyön át Németh G. Béláig) az adott szempont alapján való újraértés és -értékelését is megtaláljuk. Ezzel Kulcsár Szabó Ernő a közelmúlt magyar irodalma után ezúttal a magyar irodalomtudomány egyfajta „rekanonizációjára” teszi meg javaslatát.